

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

2005 р., В.М. Вашкевич

*кандидат історичних наук, здобувач
Інституту вищої освіти АПН України*

Актуальність теми дослідження зумовлена системними реформами, які розгортаються в Україні в останні роки. Українські вчені особливу увагу нині звертають на необхідність осмислення культурно-історичних витоків народу, відродження культури, формування історичної свідомості громадян, особливо молоді [14, 58-66; 15]. Між тим, практична реалізація цього завдання наштовхується на низку теоретичних проблем, які потребують поглибленої дослідницької уваги. До таких проблем, зокрема, належить проблема української культурно-історичної традиції як невичерпного джерела формування історичної свідомості й на цій основі – дійсного патріотизму молоді. На жаль, розгорнутих досліджень цієї проблеми ще не проведено. Ми маємо намір замінити цю прогалину дослідженням, яке подається даною статтею.

Проблема традиції є однією з ключових у вічному спорі про шляхи людства, про те, що йому слід залишити в минулому та придбати у майбутньому. Через поняття “традиція” і “традиційне” людям тривалий час вдавалось висловлювати своє відношення до минулого і до того, що в минулому вважалось недоторканим.

Витоки осмислення феномену традиції містить метафізика “традиціоналізму”, яка надає традиції сакральний характер. Традиціоналізм являє собою релігійно-філософську течію – явище переважно французьке, котре в XIX столітті було пов'язано з консервативним римсько-католицьким богослов'ям (Ж. де Местр, Л. Бональд, Ф. де Оліві, Ф. де Шатобриан), а в XX столітті відроджено на нових, частиною гностичних, підставах (Р. Генон, Ф. Шуон, Ю. Эвола, М. Элиаде) [1].

Традиціоналісти в союзі з різними консервативними силами Європи виступили з радикальною критикою “сучасного світу” – світу після Реформації – і протиставили “історизму” і теорії соціального прогресу іншу духовну перспективу осмислення історичної дійсності. Вони спиралися при цьому як на західну середньовічну культуру (офіційну теологію, напівофіційний і неофіційний містицизм, “священні” науки стародавніх вчених і книгарів), так і на різні старі і новітні “традиції” (гностичні школи перших століть нашої ери, герметизм, каббалу, містичні союзи античності, мусульманського світу, давні східні доктрини тощо). Отже традиціоналізм являє собою виняткову орієнтацію

на традицію (у першу чергу на релігійну Священну Традицію), підтримку її авторитету і підпорядкування цьому авторитету. Для традиціоналістів традиція – “сукупність богоодкровенних, нелюдських Знань, котрі визначали лад всіх сакральних цивілізацій – від райських імперій Золотого Віку ... до Середньовічної цивілізації, котра у різних формах (у християнській, ісламській, буддистській, конфуціанській тощо) в цілому відтворювала основні параметри Священного Порядку ..., всеохоплюючий, надлюдський, універсальний імператив, в чий компетенції перебувають не просто окремі сфери життя..., але вся сукупність земної та, ширше, космічної реальності. Поза Традицією нема взагалі нічого реального, бо її сутність сходить прямо до Божественного Витоку, а Бог є єдиним та абсолютним автором реальності, її Основою та її Творцем...[4]. Таким чином, традиціоналізм прагне сформулювати певну альтернативу ідеології модернізму, що розкриває себе на різних етапах історії як раціоналізм, матеріалізм, плюралістичний лібералізм.

Також традиціоналізмом часто називають конкретно-історичні ідеології, що виникали в ХХ сторіччі як негативна реакція на масований тиск із боку двох протидіючих соціально-політичних таборів. Перш за все, мається на увазі ідеологія франкістської партії в Іспанії 30-х рр., яка офіційно іменувалася “Іспанська традиціоналістська фаланга і ХОНС”. Основний зміст цієї ідеології передають рядки програмного документу партії – “Соціальної Хартії традиціоналістів”: “Відроджуючи християнську традицію соціальної справедливості і високого розуміння людяності, яким керувалося наше законодавство часів Імперії, Держава – національна в тому, що захищає цілісність Вітчизни, і синдикалістська в тому, що вона є реакцією проти ліберального капіталізму та марксистського матеріалізму, – ставить перед собою завдання здійснити по-військовому, конструктивно і в глибоко релігійному дусі Революцію, котра дозріла в Іспанії і повинна повернути іспанцям раз і назавжди Вітчизну, Хліб і Справедливість” [18].

Проте з плином часу феномен традиції піддався науковому осмисленню і сьогодні традиція є об’єктом дослідження релігієзнавства, історії, філології, етнографії, теорії культури, філософії, психології, соціології та інших гуманітарних дисциплін. У загальнофілософському смислі “традиція” являє собою певний тип відносин між послідовними стадіями об’єкту, що розвивається, у тому числі й культури, коли “старе” походить в “нове” та продуктивно “працює” в ньому [19]. У сучасній культурологічній літературі поняття “традиція” (від латинського *traditio* – передача) розуміється як соціальна і культурна спадщина, що передається від покоління до покоління та відтворюється в певних суспільствах та соціальних групах [11], звичаї, обряди, норми поведінки, погляди, смаки, які історично склались та передаються з покоління в покоління [7], будь-який колективний (груповий) стереотип діяльності, що базується на навчанні [13] тощо.

Поняття культурно-історичної традиції є, з одного боку властивістю культури, яка відбиває форму взаємодії з нею людини, з іншого, – елементом історичної свідомості, її буденно-практичну форму, яка співіснує разом з науковою формою історичної свідомості, що в свою чергу має прояв у вигляді концепцій та підходів, сформованих історичною наукою. Взагалі історичну свідомість розуміють як “сукупність міфологічних, фольклорних, історико-художніх і наукових цінностей, кількість яких і зміст відповідають системі видів духовної діяльності суспільства в історичному поступі” [15]. Воно містить в собі “знання історії, узагальнення історичного досвіду, уроків історії, відношення до подій, до історичного процесу, оцінку фактів, переконання [5]. Хоча традиція уособлює буденно-практичний рівень історичної свідомості, який, як правило, зводиться до емоцій, уявлень, суб’єктивної оцінки того, що було, для неї залишається місце і в науці – знані доведеному, обґрунтованому, вивіреному.

Хоча визнається багатоманітність традицій, в культурно-історичній традиції часто вбачають джерело моральності і духовності: “вони дають точку духовної і моральної опори. Цією опорою може бути міф, казка, переказ, політичний маніфест, умоглядний проект, естетичний образ, напуття батька чи матері, клятва” [6].

Будучи складовою історичної свідомості, в якій сполучені три модули історичного часу – минуле, теперішнє і майбутнє, культурно-історична традиція покликана поєднувати минуле і майбутнє. З давніх часів не лише мислителі, філософи, суспільні діячі, але й звичайні люди бажали, звертаючись до минулого, знайти вирішення питань їх сьогодення. “Функціонування нашої історичної пам’яті не зводиться до виконання задач інформативного або, скажімо, епічно-оповідного характеру, навпаки, – воно завжди обтяжене задачами оцінного характеру, задачами з’ясування значень, змісту того, що відбулося для нашого сьогоденного буття. Тобто: минуле для нас – це інобуття наших сьогоденних проблем, від чого воно в нас, між іншим, і не сприймається як деяка завершеність, як даність...”[9], – ці слова, написані на початку 70-х років залишаються актуальними для нашого часу. Час з його іпостасями минулого, теперішнього та майбутнього живе в людині, яка неминуче убирає до себе культурну спадщину, яка транслюється традицією. Культурно-історична традиція нерозривно пов’язана з національним менталітетом, типом культури, геополітичними і етнічними тяжіннями тощо, втілюючи собою якщо ні вічність, то в будь-якому разі тривалі, стабільні, малозмінні стани (суспільства та його свідомості, ціннісних орієнтацій), інерцію спокою, укладу, віри.

Дослідження культурно-історичної традиції представлено в монографіях і статтях В.В. Авер’янова, В.Б. Александрова, А.Н. Антонова, Д.Д. Благого, Є.Т. Бородіна, Ю.В. Бромлея, І.А. Биченкової, В.Б. Власової, Ю.В. Давидова, І.В. Данилової, В.В. Ільїна, А.А. Казанського, Е.С. Маркаряна, В.Д. Плахова,

Л.С. Сичової, Е.В. Соколова, А.Г. Спиркіна, І.В. Суханова та інших. Вона розглядається в трьох основних аспектах: традиція як порядок, традиція як процес, традиція як повнота системи існування тієї чи іншої спільноти. Переш за все, традицію визначають як порядок наслідування, що забезпечує через певні правила, обов'язки, міру точне відтворення сутності успадкованого, його змісту. Вона не є чимось абстрактним, невловимим, це завжди конкретний порядок: модель, зразок, ціннісний, духовно-емоціональний, символічний "стереотип". Окрім того, що традиція є формою соціокультурного наслідування, яке організоване таким чином, щоб забезпечити адекватне відтворення змісту, що в ній вкладений; традицією називають і сам процес організованого таким чином наслідування. Традиція як повнота системи існування тієї чи іншої спільноти або "повна традиція" включає до себе окрім власне традиції (як її внутрішнього принципу, тобто впорядженого наслідування): розроблену систему моделей наслідування, яка забезпечує збереження кожної моделі, що входить до неї; світогляд, тобто систему уявлень, які підтримують традицію інтелектуально, у тому числі ідеологічно; інститути і організації, які забезпечують послідовний і правильний процес наслідування, такі як: систему виховання, систему освіти, систему рекрутування та ініціації спадкоємців традиції [1].

У довіднику А.І. Кравченка виокремлюється дві основні форми передачі традиції – практична імітація (повтор дій) та фольклор. При цьому зазначається, що адекватність передачі досягається багатократними повторами, системами символів, текстів (міфологія) та дій (ритуал) [10]. А. Самієв виокремлює три способи пізнання суспільством свого минулого, які по суті відбивають форми передачі традиції – фольклор, мистецтво та наука [17, 4].

Формами передачі культурно-історичної традиції зумовлене виокремлення *міфологічного та реального її змісту*. Міфологічний зміст культурно-історичної традиції пов'язаний з початковими елементами історичної свідомості. Міф являє собою фантастичне відображення дійсності, що виникає в результаті оживлення природи в первісній свідомості [12], а міфологічна свідомість, окрім того, що визначається єдністю духовного і природного, позбавлена категорії часу – минуле, теперішнє і майбутнє представлені в свідомості первісної людини в єдності, у неподіленій формі [17, 12]. Міфологічне сприйняття дійсності характерне для людської природи і в наші дні. Воно має прояв, перш за все у вибіркового баченні подій, фактів: люди бачать те, що хочуть бачити, і не бачать того, чого бачити не хочуть. Отже міфологічний зміст культурно-історичної традиції полягає у тому, що, з одного боку, минуле, теперішнє і майбутнє неподільні, минуле нібито накладається на теперішнє, отже у міфологічному змісті культурно-історична традиція пов'язана лише з минулим життєвим досвідом людства. Окрім того,

міфологічний зміст культурно-історичної традиції позбавляє її об'єктивності. Він знаходиться у прямій залежності від нашого її сприйняття, уявлення, думки про неї, від міри розвитку і стану нашої історичної свідомості.

Але реальність все ж існує об'єктивно. Історія існує і діється незалежно від того як ми її інтерпретуємо: "Ми так чи інакше залежимо від минулого, і якщо ми не хочемо його знати, заміняємо знання про нього різного роду міфологемами, ця залежність не усувається" [14, 64]. Отже реальний зміст культурно-історичної традиції виключає будь-яке одностороннє, суб'єктивне, перекручене тлумачення фактів, подій, напівправду та замовчування так званих "неприємних" явищ. Він знаходиться за межами оціночної складової нашої історичної свідомості. Але це не означає, що традиції не слід знати, вивчати, виховувати, що з ними не потрібно рахуватися та їх не потрібно розуміти. Це означає лише те, що вони містять протидію проти маніпулювання ними.

Окрім того, реальний зміст культурно-історичної традиції полягає ще у тому, що не будь-яка традиція здатна до відтворення у майбутньому. Тільки якщо ця традиція продуктивна тобто здатна перетворюватись в контексті суспільно нового, сприяючи його розвитку, вона набуває стійкості. Традиція, яка перешкоджає розвитку суспільства, поступово виживає себе. Та традиція, що має властивість до відтворення, стає механізмом зміни самої культури. Як зазначив Гаддамер: "традиція не просто збереження, а передача, перекладення. Вона передбачає, що ніщо не залишається незмінним, законсервованим, а панує прагнення зрозуміти та виразити старе по новому" [3]. Ця думка також знаходить підтвердження у традиціології Е. Маркаряна, який вважає, що динаміка культурних традицій з'являється як механізм відтворення та змін самої культури, її слід розглядати в світлі загальних еволюційних властивостей життя, серед яких фундаментальною є здатність живих систем до акумуляції та передання життєвого досвіду від покоління до покоління, здатність до оптимізації та використання цього досвіду для адаптації до середовища з метою самозбереження, що створює можливості для їх подальшої еволюції [13]. Д.Д. Благой продовжує цю думку, вважаючи, що еволюційний розвиток традицій може змінюватись на революційний стрибок, вибух, який є для неї свого роду випробуванням на міцність. Якщо це випробування вона витримає, через певний проміжок історичного часу, традиція знову знаходить нове життя, розвиваючись за нових історичних умов, починає приносити нові чудові плоди [2].

Багато сучасних дослідників акцентують увагу на можливості примирити ідею традиції з ідеями розвитку, вдосконалення. Закладаючи в історико-культурний ґрунт свою сутність, традиції підлягають змінам росту, розвитку, зберігаючи цю сутність, але змінюючи відповідно з історичною обстановкою, що змінюється, форми її прояву. Прикладом може слугувати відомий розподіл

К. Леві-Строса культур на “холодні” (що обмежуються відтворенням себе) та “гарячі” (що розвиваються). Більшість вчених ХХ сторіччя називають як “холодні”, так і “гарячі” культури, а також різноманітні внутрішні тенденції, з яких сплітається становлення цих культур “традиціями”.

Традиції зазвичай асоціюються зі специфічними стереотипами поведінки, характерних для специфічних етнічних та регіональних утворень, народів та народностей. Хоча окремі дослідження звертаються до загальних традицій сучасної цивілізації глобального рівня. Предметом даного дослідження є культурно-історична традиція українського народу не як механічного набору індивідів, а як єдиного, в усьому своєму різноманітті, співтовариства людей, об'єднаних спільною історією, культурною традицією та спільною долею.

Українська культурно-історична традиція – явище щойно відтворне. Вона ніби то піднялась із небуття і прагне заповнити духовний простір держави, що стверджується. В минулому українська культурно-історична традиція активно викорінювалась з духовного простору як царської Росії, так і колишнього СРСР. Традиція, як зазначає один і ідеологів українізму, – “це наша сила і слабкість одночасно. У світі небагато народів з такою долею. Скільки націй взагалі зникло з карти світу, але ми витримали все. В нас є щось, чого немає в інших. І в цьому наша сила. Але ми не знаємо що саме це “щось”. І в цьому слабкість. Ми усвідомлюємо себе тільки на рівні “ментальності”, невиразного відчуття” [16]. В українізмі виокремлюються три базові традиції: власне національна (культурно-історична), релігійна (православна, але не тільки) і соціальна – властиве українцям прагнення до рівності і справедливості. Ці три традиції втілились у символі України – в тризубі.

Розвиток української культурно-історичної традиції викликає пробудження і піднесення національної самосвідомості – складової національної ідеї. “Оживлення”, введення в систему ціннісних орієнтацій суспільства норм і цінностей культури викликає самоідентифікацію нації, цивілізаційне інтегрування її в певну культурну та політичну єдність та цілість. Адже культурно-історична традиція тісно пов'язана з проблемою культурної ідентичності суспільства і безпосередньо впливає на формування нової суспільної солідарності. Треба мати на увазі, що кожна культура формує свій особливий культурний соціум, свою форму соціально-культурного спілкування. Концепція національної культури як духовної цілості необхідна українцям ще й тому, щоб не відкривати уже відкритого, відновити структурну єдність усіх розірваних, насильницьки роз'єднаних компонентів культури.

Українська історико-культурна традиція націоналістичними рухами вже протягом тривалого часу часто розуміється як національно-державна. У такому аспекті вона пов'язується з традицією Гетьманства та гетьманською

ідеологією, сформульованою системою думок В. Липинського. Як зазначено в програмових засадах гетьманського руху, “...це струнка і суцільна система, що впливає з історичного розвитку ідей української державності, вказує на організацію українського громадянства і на форми та устрій його державного ладу. Характерною ознакою тої ідеології є те, що вона відображує віковий досвід українського народу, є новим словом, яке ясно формулює основи української держави. Вища і тривка форма державності немислима без виплекання духових і моральних основ у громадянстві, опертих на вірі в Бога, християнських традиціях, предківських релігійних обрядах і звичаях” [8].

Культурно-історична традиція набуває особливої значущості і водночас підпадає під небезпеку увійти у небуття в часи смуту, кризи, коли відбувається злам чи переосмислення ідеалів, ціннісних орієнтирів. Сьогоднішнє буття молодії української держави, коли ще не затверджено усталену державну ідеологію і не існує консенсусу в суспільстві з приводу базових цінностей, також викликає до проблеми відношення людини до культурно-історичної традиції, передусім відношення до неї молодого покоління. Бо майбутнє нашої країни у значній мірі залежить від тієї культурної моделі, яка буде обрана в діалозі з культурно-історичною традицією.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверьянов В.В.* Традиция как преемственность и служение // Человек. – 2000. – № 2. – С. 23-31.
2. *Благой Д.Д.* О традициях и традиционности // Традиции в истории культуры. – Сб. статей /Отв. ред. В.А. Карпушин. – М.: Наука, 1978. – С. 30
3. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного. – М.: ЭКСМО, 1991. – С 318.
4. *Дугин А.* О нашем журнале // Милый ангел: эзотерическое ревю. – 1991. – № 1. – С. 1-2.
5. *Журавлев Г.Т., Меркушин В.И., Фомичев Ю.К.* Историческое сознание: опыт социологического исследования // Вопросы истории. – 1989. – № 6. – С. 120.
6. *Казанский А.А.* Будущее вчерашнего дня: культурно-историческая традиция в системе массовой информации // Человек и культурно-историческая традиция. Сборник науч. трудов. – Тверь, 1991. – С. 29.
7. *Кононенко Б.И.* Культурология в терминах, понятиях, именах. Справочное учебное пособие. – М.: Изд-во «Щит-М», 1999. – С. 238.
8. *Конституційні основи української держави у світлі програмових засад гетьманського руху*// <http://uncp.soskin.info/print.php?pokaz=606>.
9. *Кормер В.Ф.* О карнавализации как генезисе “двойного сознания” // Вопросы философии. – 1991. – № 1. – С. 168-169.
10. *Кравченко А.И.* Культурология: Словарь. – М.: Академ. проект, – 2000. – С. 577.
11. *Культурология: XX век.* Словарь. – С.-Пб.: Университетская книга, 1997. – С. 480.
12. *Лосев А.Ф.* Мифология: Философская энциклопедия. – М.: Наука, 1964. – Т.3. – С 497.

13. *Маркарян Э.* Традиционалогия как наука о законах трансформационных циклов жизненного опыта людей // *Alma Mater.* – 2000. – № 3. – С. 34.
14. *Михайлюк О.В.* Культурно-цінісний підход та об'єктивність історичного пізнання (про обґрунтування культурної самобутності засобами історичної науки) // *Грані.* – 1999. – №1(3). – С. 58-66.
15. *Надольний І.* Історична свідомість // *Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник.* – К.: Генеза, 1997. – С. 181.
16. *Панько Д.* Маніфест українського фундаменталізму // <http://www.geocities.com/nspilka/library/manifest.html>
17. *Самиев А.* Генезис и развитие исторического сознания. – Душанбе: Дониш, 1988. – С. 4-13.
18. *Соціальна хартія традиціоналістів* // <http://www.mesogaia.il.if.ua/intro.htm>.
19. *Спиркин А.Г.* Человек, культура, традиция // *Традиции в истории культуры.* Сб. статей / Отв. Ред. В.А. Карпушин. – М., 1978. – С. 8.

